SAVOD O‘RGANISHGA TAYYORLIK: MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ, DIQQAT VA XOTIRA JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISHNING INTEGRATIV YONDASHUVI

Qurbonova Go‘zal Rajab qizi

Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada katta maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq, diqqat va xotira jarayonlarining savod o‘rganishga tayyorlikdagi o‘rni hamda ularni integrativ yondashuv asosida rivojlantirishning nazariy asoslari yoritilgan. Bu jarayonlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, o‘z-o‘zini boshqarish va ijroiy funksiyalarning roli tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: integrativ yondashuv, nutq, diqqat, xotira, o‘z-o‘zini boshqarish, ijroiy funksiyalar, savodga tayyorlik.

Kirish

Savod o‘rganish bola oldiga bir vaqtning o‘zida bir nechta talab qo‘yadi: tovushlarni eshitish, ularni xotirada saqlash, harfga bog‘lash, vazifa tugaguncha diqqatni jamlash va nutqiy ko‘rsatmani tushunish. Shuning uchun nutq, diqqat va xotirani alohida emas, o‘zaro bog‘liq tizim sifatida rivojlantirish (integrativ yondashuv) nazariy jihatdan maqsadga muvofiqdir.

1. Integrativ yondashuvning mohiyati

Integrativ yondashuv bolaning psixik jarayonlarini yagona rivojlanish tizimi sifatida ko‘radi va ta’lim mazmunini shu tizimning barcha qismlariga bir vaqtda ta’sir qiladigan tarzda tashkil etishni nazarda tutadi. Maktabga tayyorlikning ko‘p o‘lchovli xarakteri, ya’ni ekologik, ijtimoiy-emotsional, kognitiv va institutsional omillarning birgalikdagi ta’siri ushbu yondashuvni qo‘llab-quvvatlaydi [4].

Integrativ yondashuvning nazariy tayanchi rivojlanishning yaxlitligi g‘oyasidir: psixik jarayonlar bir-biridan ajralgan holda emas, bir-birini taqozo qilgan holda rivojlanadi. Masalan, tovushlarni farqlash vazifasi bir vaqtning o‘zida nutqiy, eshitish-diqqat va xotira ishini talab qiladi.

2. Nutq: savodning asosi

Savod yozma nutqni o‘zlashtirish bo‘lib, uning asosi og‘zaki nutqdir. Lug‘at boyligi, grammatik tuzilma, bog‘lanishli nutq va tovush talaffuzi bola o‘qiganda va yozganda foydalanadigan til zaxirasini tashkil etadi. L.S. Vygotskiy nutqni tafakkurning asosiy vositasi deb hisoblagan, A.R. Luriya esa nutqning xulq-atvorni tartibga solish vazifasini ko‘rsatgan. Shu sababli nutqning rivojlanishi nafaqat tilga, balki diqqat va o‘z-o‘zini boshqarishga ham ta’sir qiladi. Fonologik anglash nutqning o‘qishga eng bevosita bog‘langan jihati sifatida alohida ahamiyatga ega [5].

Nutqning kommunikativ va intellektual vazifalari savodga tayyorlikda ham namoyon bo‘ladi: bola nutq orqali fikrini bayon qiladi va nutq vositasida o‘z harakatini rejalashtiradi.

3. Diqqat va xotira

Maktabgacha yoshda diqqat asosan ixtiyorsiz bo‘lib, katta guruhda ixtiyoriy diqqat shakllana boshlaydi. L.S. Vygotskiy bu o‘tishni madaniy vositalar, birinchi navbatda nutq yordamida amalga oshadigan jarayon deb ko‘rgan. Xotira ham ixtiyorsiz shakldan ixtiyoriy shaklga o‘tadi: bola nimanidir esda qoldirish maqsadini qo‘yishni va uning usullarini o‘rganadi. Savod o‘rganishda bu jarayonlar bolaning vazifa ko‘rsatmasini ushlab turishi, tovushlar ketma-ketligini eslab qolishi va harf obrazlarini farqlashi uchun zarur.

Ixtiyoriy diqqat va xotiraning shakllanishi bolaning faoliyat motivi bilan ham bog‘liq: bola o‘zi uchun qiziqarli va ma’noli vazifada diqqatini uzoqroq ushlab tura

oladi. L.S. Vygotskiyning fikricha, o‘yinda bola o‘z xulq-atvorini odatdagidan yuqoriroq darajada nazorat qiladi. Shu sababli o‘yin faoliyati ixtiyoriy jarayonlarni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi.

4. O‘z-o‘zini boshqarish va ijroiy funksiyalar

Nutq, diqqat va xotira o‘rtasida bog‘lovchi bo‘g‘in vazifasini o‘z-o‘zini boshqarish va ijroiy funksiyalar (ishchi xotira, impulsni tormozlash, diqqatni almashtirish) bajaradi. Muir va hamkasblarining tizimli sharhi bu qobiliyatlarni maktabgacha muhitda rivojlantirish mumkinligini va ularga yaxlit yondashuv samarali ekanini ko‘rsatadi [2]. Finders va hamkasblari tadqiqotida o‘qituvchi baholagan o‘z-o‘zini boshqarish bilan bevosita o‘lchangan ijroiy funksiyalar savodxonlik ko‘rsatkichlariga nisbatan o‘zaro kuchaytiruvchi aloqada ekani aniqlangan [1]. Demak, savodga tayyorlikni faqat tilga oid ko‘nikmalar bilan cheklab bo‘lmaydi.

Bu ikki tadqiqot natijalarini umumlashtirib, savodga tayyorlikni tushunish va rivojlantirishda o‘z-o‘zini boshqarish ko‘rsatkichlarini ham inobatga olish zarur degan xulosaga kelish mumkin.

5. Jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligi

Nutq, diqqat va xotira bir-birini qo‘llab-quvvatlaydi:

- nutq ko‘rsatmani tushunish va ichki nazoratni ta’minlaydi;
- diqqat tovush va harf haqidagi axborotni tanlab olishga yordam beradi;
- xotira tovushlar ketma-ketligi va harf obrazlarini saqlaydi;
- o‘z-o‘zini boshqarish bularning hammasini vazifa maqsadiga yo‘naltiradi.

Fonologik anglash bo‘yicha tadqiqotlar ham bu jarayonlarning bir-biridan ajralmasligini ko‘rsatadi, chunki tovushlarni ongli tahlil qilish eshitish diqqati va xotira ishtirokini talab qiladi [3].

6. Integrativ rivojlantirishning nazariy tamoyillari

1) bir faoliyatda bir necha jarayonni rivojlantirish (masalan, nutqiy vazifa orqali diqqat va xotirani);
2) vazifalarni yoshga mos, ketma-ket murakkablashtirish;
3) yetakchi faoliyat sifatida o‘yinga tayanish va uni kundalik faoliyatga singdirish [5];
4) bolaning o‘z-o‘zini boshqarishini maqsadli qo‘llab-quvvatlash [2];
5) bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish;
6) pedagog va oila hamkorligini ta’minlash.

Shunday qilib, integrativ yondashuv metodikada alohida mashg‘ulotlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni, mazmunning izchilligini va bola faolligini ta’minlashni talab qiladi.

Xulosa

Katta guruh bolalarining savodga tayyorligi nutq, diqqat, xotira va o‘z-o‘zini boshqarishning birgalikdagi rivojlanishiga bog‘liq. Zamonaviy tadqiqotlar integrativ yondashuvni nazariy jihatdan asoslaydi. Bu yondashuv metodikani alohida ko‘nikmalarni mashq qildirishdan tizimli rivojlantirishga o‘tkazish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Finders J.K., Duncan R.J., Korucu I., Bryant L.B., Purpura D.J., Schmitt S.A. Examining Additive and Synergistic Relations Between Preschool Self-Regulation and Executive Function Skills: Predictions to Academic Outcomes. *Frontiers in Psychology*, 2021, 12, 721282. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.721282
2. Muir R.A., Howard S.J., Kervin L. Interventions and Approaches Targeting Early Self-Regulation or Executive Functioning in Preschools: A Systematic

Review. *Educational Psychology Review*, 2023. https://doi.org/10.1007/s10648-023-09740-6

3. Sá M., Lousada M. Effectiveness of phonological awareness stimulation in preschoolers – A systematic review. *Revista Chilena de Fonoaudiología*, 2022, 21, 1–19. https://doi.org/10.5354/0719-4692.2022.64161
4. Subhan. Assessing School Readiness in the Preschool-to-Primary Transition: A Systematic Review. *Pedagogik: Journal of Islamic Elementary School*, 2025, 8(3). https://doi.org/10.24256/pijies.v8i3.9750
5. Wright T.S., Cabell S.Q., Duke N.K., Souto-Manning M. *Literacy Learning for Infants, Toddlers, and Preschoolers: Key Practices for Educators*. NAEYC, 2022.